

Drs. H. P. A. J. Langendijk en Drs. D. H. van Offeren

‘Micro versus Macro’, een discussie zonder bedrijfseconomen?

1 Inleiding

Het Nederlands Instituut van Registeraccountants, NIVRA, heeft op 21 november 1985 een Onderwijsdag georganiseerd ter gelegenheid van de introductie van het nieuwe curriculum. In dit kader hebben de hoogleraren Driehuis, Van der Zwan en Klant voordrachten gehouden over het verband tussen macro- en micro-economie.

Prof. Driehuis behandelt de theorie van de macro-economie en haar relatie met de economische politiek van de overheid. Het effect van de economische politiek op de praktijk kan worden vergroot door een juiste toepassing van de macro-economische beschrijving van de functionele betrekkingen tussen de verschillende economische sectoren.

In zijn reactie benadrukt Prof. Van der Zwan het belang van micro-economische kennis omtrent actuele ontwikkelingen in de bedrijfssector. Micro-economen en bedrijfseconomen kunnen op dat gebied belangrijk werk verrichten. De economische politiek kan hierdoor aan effectiviteit winnen. Naar de mening van Prof. Klant is het noodzakelijk dat macro- en micro-economen het onderzoek gezamenlijk voortzetten, omdat economische problemen veelal zowel macro- als micro-economische aspecten bezitten. Het uiteindelijke doel is te komen tot beter op elkaar afgestemde theorieën die bevredigender resultaten opleveren.

Uit de voordrachten blijkt duidelijk dat economische theorieën en econometrische modellen nuttige hulpmiddelen voor economische politiek kunnen zijn, doch dat de uitkomsten verstandig dienen te worden geïnterpreteerd. Hiervoor is een combinatie van macro- en micro-economische analyse, aangevuld met bedrijfseconomische inzichten, onontbeerlijk.

2 Verslag van de voordracht van Prof. Dr. W. Driehuis

Prof. Dr. W. Driehuis, hoogleraar macro-economie aan de Universiteit van Amsterdam, geeft in zijn voordracht de betekenis aan van de macro-economie.

De macro-economie, als onderdeel van de economische wetenschap, houdt zich bezig met de bestudering van economische verschijnselen op een hoog niveau van aggregatie. Het gaat daarbij om factoren zoals de groei en

omvang van de bestedingen, de groei en omvang van het nationaal inkomen, de verklaring van de inflatie en de werkloosheid, de determinanten van betalingsbalansoverschotten en -tekorten, de rol van het geld en dergelijke. Daarnaast behoort het ook tot het terrein van de macro-economie de ontwikkelingen in de bedrijfstakken en in de verschillende sectoren van de economie te bestuderen.

Het is van belang in de discussie onderscheid te maken tussen enerzijds de macro-economische theorie en anderzijds de macro-economische politiek. Na de tweede wereldoorlog streven de politici naar een actieve beïnvloeding van het economisch proces. Een belangrijke aanleiding hiertoe is ongetwijfeld de economische depressie van de jaren dertig. Het werd toen duidelijk dat het economisch proces niet uit zichzelf evenwichtige uitkomsten oplevert. De theoretische grondslag voor het actieve overheidsbeleid is gelegd door John Maynard Keynes in zijn in 1936 gepubliceerde boek: *The general theory of employment, interest and money*.

Over de ideeën van Keynes bestaan veel misverstanden. Volgens Driehuis is de kern van deze theorie dat, in de westerse gemengde economieën, de marktsector instabiel is. Keynes stelt zich op het standpunt dat werkloosheid, overcapaciteit en dergelijke niet ongewoon zijn in het economisch proces, maar dat het eerder normale verschijnselen zijn, met soms een verontrustende omvang. Het zijn verschijnselen die, op korte termijn, niet door de marktsector zelf kunnen worden opgelost en daarom is er, voorzichtig uitgedrukt, een rol weggelegd voor de overheid.

Volgens de Neo-klassieke economen zouden werkloosheid, overcapaciteit en dergelijke wel ongewoon zijn in de economie. Deze theorie heeft het optimaliserend gedrag van individuen als uitgangspunt. In een micro-economisch getinte benadering wordt uitgegaan van naar maximale behoeftebevrediging strevende consumenten en naar maximale winst strevende producenten. Bovendien wordt verondersteld dat markten perfect werken. In dat beeld past dat de overheid zich terughoudend opstelt. Dit was ook het idee van Adam Smith, die stelde dat het economisch proces zich het beste zou voltrekken als het zou worden geleid door de *invisible hand* van het marktmechanisme.

Volgens de Neo-klassieke theorie worden verstoringen van het economisch proces snel en direct vertaald in veranderingen van de prijzen van goederen, produktiemiddelen en vermogenstitels. Door de snelle en krachtige werking van de wet van vraag en aanbod worden de economische problemen vervolgens opgelost. Keynes wees deze micro-economische theorie van de hand en beschreef omstandigheden waaronder markten niet perfect werken. Bovendien gedragen met name bedrijven zich niet zoals in de Neo-klassieke theorie wordt verondersteld. Keynes stelde dat er behoefte was aan een specifiek macro-economische theorie die eigen inzichten oplevert en die de grondslag kan vormen voor de macro-economische politiek.

Het jaar 1936 is ook vanuit een ander opzicht een belangrijk jaar. Tinbergen construeerde toen het eerste econometrische macro-model. Een dergelijk model beschrijft op een gestyleerde wijze het gedrag van de deelnemers aan het economisch proces, op basis van empirische gegevens. Dit is een belang-

rijke stap geweest voor de ontwikkeling van de economische wetenschap en ook voor de toepassing van de macro-economie in de economische politiek, zoals die na de tweede wereldoorlog heeft plaatsgevonden. Het gebruik van modellen bij de beleidsvoorbereiding is zo sterk geweest, dat het erop leek dat het macro-economisch beleid werd bepaald door de macro-modellen.

Vervolgens geeft Driehuis een aantal belangrijke economische problemen van de jaren zeventig aan. Zonder volledig te willen zijn noemt hij:

- de omvangrijke werkloosheid;
- het slechter functioneren van de arbeidsmarkt;
- de tragere economische groei;
- de opgelopen inflatie;
- de spanningen op de markten voor grondstoffen;
- de omvangrijke overcapaciteit in een aantal bedrijfstakken;
- de veranderingen in de economische krachtsverhoudingen in de wereld;
- de schulden crisis;
- de oplopende tekorten van de overheid in tal van landen;
- de gestegen reële rentevoet.

De vraag die wel wordt gesteld is of deze economische problemen wellicht zijn veroorzaakt door de gevoerde macro-economische-, ook wel aangeduid als Keynesiaanse, politiek. Keynesiaanse politiek is welhaast synoniem geworden met steeds meer uitgeven door de overheid. Een aantal economen heeft grote bezwaren tegen deze politiek. Als oplossing van de economische problemen wordt wel voorgesteld dat het micro-economisch gedrag van huishoudingen meer in de beschouwingen moet worden betrokken.

Driehuis geeft met twee voorbeelden aan, dat wat geldt voor een individuele huishouding, niet eveneens behoeft te gelden voor het totaal van alle huishoudingen. Het *eerste* voorbeeld betreft een bedrijf dat in moeilijkheden is geraakt. Het verlagen van de lonen kan een oplossing van de problemen zijn. Wanneer evenwel alle bedrijven op een overeenkomstige wijze reageren is hiervan het gevolg dat de werknemers in totaliteit minder te besteden hebben. Aangezien de afzet van het bedrijfsleven afhankelijk is van deze bestedingen zal het afzetprobleem op deze manier niet worden opgelost.

Het *tweede* voorbeeld heeft betrekking op het tekort van de overheid. De populaire opvatting, dat een individuele huishouding zich niet jarenlang een tekort kan veroorloven en dat daarom de overheid ook niet voortdurend een tekort kan hebben, berust op een misverstand. Er is in Nederland een aanzienlijk spaaroverschot van de particuliere sector. Het is derhalve aanvaardbaar, ja zelfs een zegen, dat de overheid een tekort heeft. Met andere woorden, het micro-economische verhaal van het individuele bedrijf kan niet naar pure analogie worden overgebracht naar de samenleving als geheel. Driehuis benadrukt dat niet elk overheidstekort een zegen is maar dat er, om allerlei redenen, grenzen aan zijn gesteld.

Het verschil tussen de Neo-klassieke theorie en de *moderne* Keynesiaanse theorie kan worden geïllustreerd met het volgende voorbeeld. Veronderstel dat een bedrijf aan het eind van de jaren zestig heeft geïnvesteerd in nieuwe produktiemiddelen. Door allerlei oorzaken blijkt dat de nieuwe produktie-

capaciteit niet geheel rendabel kan worden aangewend. De Neo-klassieke theorie noemt als oplossing het verlagen van de prijzen waardoor de afzet zal toenemen en de overcapaciteit zal verdwijnen. Keynesianen stellen, dat andere bedrijven dan eveneens met een prijsverlaging kunnen volgen. Hierdoor kan een prijzenoorlog ontstaan met voor het individuele bedrijf onzekere uitkomsten. De moderne Keynesiaanse theorie suggereert dat kostenverlaging door middel van inkrimping van het gebruik van produktiefactoren door bedrijven als de meest rationele oplossing wordt gezien. Ten aanzien van bij voorbeeld de factor arbeid kan worden gekozen tussen een verlaging van het loonniveau voor alle werknemers of ontslag van een deel van de werknemers. Het ontslag van een deel van de werknemers wordt geprefereerd, omdat het voor het bedrijf 'makkelijker' en 'aantrekkelijker' is het ontslag van een deel van de werknemers te realiseren dan een daling van het loonniveau van alle werknemers te bereiken. Ook voor de vakbeweging geldt dat het ontslag van een deel van haar leden 'makkelijker' en 'aantrekkelijker' is te verantwoorden dan bij al haar leden een loonsverlaging te bepleiten. Volgens Keynesianen zijn in de realiteit, zeker op korte termijn, hoeveelhedsaanpassingen veel waarschijnlijker dan prijsaanpassingen. Deze hoeveelhedsaanpassingen zullen elkaar veelal versterken. Ook het bedrijfsleven is er bij gebaat indien de overheid ingeval van een teruglopende afzet bijspringt door het voeren van stimulerend budgettair en/of monetair beleid. Indien de economie tekenen van overspanning vertoont zou juist het tegendeel moeten gebeuren. Dit hebben de beleidsvoerders echter goeddeels nagelaten, zodat de collectieve sector te sterk is geëxpandeerd.

Driehuis concludeert dat een groot aantal economische problemen met behulp van de moderne Keynesiaanse macro-economie kan worden begrepen. Het is macro-economie met een rijke inhoud. Deze theorie heeft bestaansrecht, omdat de marktsector in de westerse gemengde economieën allerlei evenwichtverstoringen in zich bergt. De theorie biedt adequate en relevante inzichten en overwegingen, die ook voor de bedrijfseconomie van belang kunnen zijn. Veel van wat er in de gevoerde economische politiek is fout gegaan komt voor rekening van de beleidsvoerders en niet door foutieve theorieën van economen.

Afsluitend merkt Driehuis op, dat macro-economie niet kan worden gemist. Er dient te worden voortgegaan op de weg waarbij micro-, macro- en bedrijfseconomie meer worden geïntegreerd. Het motto van de dag kan derhalve beter luiden: Macro- en micro-economie, in discussie met bedrijfs-economie.

3 Verslag van de voordracht van Prof. Dr. A. van der Zwan

Prof. Dr. A. van der Zwan, president-directeur van de Nationale Investeringsbank, geeft in zijn voordracht de beperkingen aan van het gebruik van de macro-economie bij het opstellen van economisch beleid en pleit voor meer aandacht voor de aanbodzijde en met name de micro-economische aspecten van de economie.

Na 1945 is de macro-economische benadering als uitgangspunt van het economisch beleid sterk op de voorgrond getreden. De laatste jaren echter ziet men de tendens dat de macro-economie (als beleidsinstrument) kritisch wordt benaderd en bij haar toepassing vraagtekens worden gezet.

Voorts valt op dit moment ten aanzien van de economische politiek een sterke nadruk op de aanbodzijde (micro-economie) en een minder sterke nadruk op de vraagzijde (bestedingen c.q. macro-economie) te onderkennen. Als reactie op het voorbeeld van Prof. Driehuis ter ondersteuning van het belang van de macro-economie, waarin deze stelt dat het overheidstekort een nuttige functie vervult ter opvang van het besparingsoverschot, brengt Van der Zwan naar voren dat er wellicht sprake is van een causaal verband tussen het begrotingstekort en het besparingsoverschot. Naar zijn mening is dit overschot ontstaan door de voorzichtigheid bij particulieren door een toenemende bestaansonzekerheid en doordat de bedrijfshuishoudingen geconfronteerd werden met weinig rendabele investeringsmogelijkheden. Deze ontstaansgronden houden volgens Van der Zwan verband met de grootte van het begrotingstekort. Volgens hem is het dan ook weinig zinvol de waarde en betekenis van de macro-economie te illustreren met te stellen dat het overheidstekort een economische functie heeft omdat dit tekort het besparingsoverschot deels absorbeert.

In plaats van een onderscheid tussen micro- en macro-economie pleit Van der Zwan voor een onderscheid in twee denkrichtingen:

- De 'klassiek' georiënteerde richting.
Deze richting wordt gekenmerkt door volledige mededinging als ideaalbeeld, individuele mensbeelden, mechanische theorieën en een (leer)psychologische c.q. filosofische optiek.
- De 'Keynesiaans' georiënteerde richting.
Deze richting wordt gekenmerkt door onvolledige mededinging als realiteit, meer aandacht voor institutionele aspecten en een cognitieve psychologische benadering.

Wat zijn nu de bevindingen van de laatste beschouwingswijze ten opzichte van de eerste?

Volgens Van der Zwan - ten principale meer een voorstander van de 'Keynesiaans' georiënteerde richting - moet in een economisch systeem rekening worden gehouden met institutionele aspecten. Het marktmechanisme werkt - zelfs als het door middel van prijsmaatregelen wordt beïnvloed - *niet* perfect.

De oorzaken hiervan zijn gewoontevorming en inertie bij zowel gezins- als bedrijfshuishoudingen. Verder kan machtsvorming beperkingen opleggen aan wat met het marktmechanisme en prijsaanpassingen kan worden bereikt.

Ter ondersteuning en ontwikkeling van de 'Keynesiaans' georiënteerde denkrichting brengt Van der Zwan twee praktische voorbeelden naar voren.

- 1 Het sociale verzekeringsstelsel als randvoorwaarde bij het economisch beleid.

- 2 Het juist inschatten van de effecten van een bepaald sociaal-psychologisch klimaat.

Ad 1 Het sociale verzekeringsstelsel is economisch gezien een bewuste, institutioneel geregelde afscherming van prijsprikkels (met name ten aanzien van de factor arbeid). Bij de formulering van het economisch beleid dient met deze realiteit rekening te worden gehouden.

Ad 2 In de jaren zeventig heerste sterk de gedachte van de overvloed. Sociaal-economisch gezien werd er door de overheid meer aandacht besteed aan verdelingsvraagstukken dan aan produktievraagstukken. In een dergelijk (politiek) klimaat is het een realiteit dat het marktmechanisme vertraagd en niet ten volle werkt.

Prijsprikkels - in combinatie met andere factoren - zijn echter van groot belang voor het economisch leven. Retrospectief gezien is in de jaren zeventig het belang van prijsprikkels miskend. Deze miskennen is ontstaan door het feit dat toentertijd de gedachte leefde dat we de economische problemen binnen onze landsgrenzen zouden kunnen oplossen. Dit is niet gelukt doordat onder meer te weinig rekening is gehouden met de invloed van de verhoudingen op de wereldmarkt. Het positieve effect van de afscherming van prijsprikkels is overschat. De bestedingsvraagstukken zijn te sterk benadrukt en de aanbodzijde heeft te weinig aandacht gekregen. In zoverre kan men de huidige opmars van de 'klassiek' georiënteerde beschouwingswijze zien als een (terechte) reactie op een te ver doorgeschooten 'Keynesiaanse' richting. Zowel in de analyse als in de beleidsaanbevelingen dient een econoom rekening te houden met het feit dat naast institutionele beperkingen prijsprikkels hun betekenis hebben. Men moet het belang van theoretische uitgangspunten overigens niet te ver voeren. De economische wetenschap is qua intellectuele erfenis altijd empirisch van aard geweest. In die aanpak past ook een grotere aandacht voor de micro gezichtspunten.

Hoe werkt dit in concreto uit geïllustreerd aan een praktisch economisch vraagstuk?

Zou - gelet op de huidige ontwikkeling in de economie - de overheid haar investeringen in bij voorbeeld de bouwsector nu moeten opvoeren om de aanbodzijde te stimuleren?

Naar de mening van Van der Zwan zijn aan een dergelijk beleid de volgende positieve effecten te verbinden:

- De ontwikkeling in de bouwsector zou kunnen worden omgebogen van contractie naar expansie. Deze ombuiging heeft grote uitstralingseffecten naar de activiteiten van toeleveringsbedrijven.
- De financiële gevolgen voor de overheidsbegroting zijn beperkt door de zogenaamde 'inverdieneffecten' die ontstaan door de verhoogde overheidsopbrengsten (belastingen) uit hoofde van meer activiteiten in de bouwsector in ruime zin.

Volgens Van der Zwan moeten beslissingen ten aanzien van vragen zoals hiervoor geponeerd, worden genomen op basis van berekeningen en niet op basis van mensbeelden.

Bij deze berekeningen schiet de macro-economie - als instrument ter ondersteuning van het beleid - tekort en wel vanwege de volgende twee redenen:

- a De macro-economie werkt met modellen waarin de wezenlijke aspecten van de werkelijkheid niet tot uitdrukking komen. Als consequentie van deze onvolledigheid worden vaak verkeerde schattingen van de werkelijkheid bepaald, en
- b De macro-economische modellen zijn gebaseerd op statistische berekeningen met betrekking tot historisch cijfermateriaal. Bij voorbeeld: de huidige modellen zijn gebaseerd op statistische gegevens van de jaren zeventig. Door de ingrijpende herstructurering van de economie in de jaren zeventig worden in de jaren tachtig als gevolg van het toepassen van macro-economische modellen de bestedingseffecten van het gevoerde beleid systematisch onderschat.

Van der Zwan stelt dan ook dat macro-economen in toenemende mate gebruik moeten maken van de kennis van micro-economen (met name bedrijfseconomen) omdat zij een duidelijker zicht hebben op de werkelijkheid. De schattingen uit hoofde van macro-economische modellen moeten worden aangevuld met bedrijfseconomische inzichten en beoordelingen van de huidige stand van de economie en haar structuur. Deze aanpak leidt tot een nauwkeurige benadering van de realiteit.

Deze stelling wordt door Van der Zwan nader geadstrueerd aan de hand van een 'proeve' van een kenschets van de actuele positie van de bedrijven-sector. Hij stelt dat de Nederlandse economie op dit moment een grotere vitaliteit en responsekracht bezit dan in de jaren zeventig het geval was.

De volgende argumenten worden hiervoor door hem aangevoerd:

- 1 Verhoogde activiteiten en verbeterde rendementen;
- 2 Een veel hoger niveau van innovatie.

Punt 1 is qua strekking op te maken uit de jaarstukken van ondernemingen van de laatste drie boekjaren die grosso modo verbeterde rendementen en hogere omzetten te zien geven bij een lage inflatie.

Punt 2 is met de volgende onderzoeksresultaten te onderbouwen:

- a De vestiging van nieuwe bedrijven is volgens gegevens van de Handelsregisters tussen 1979 en 1984 met ca. 40% toegenomen;
- b De samenstelling van het Nederlandse exportpakket dat steeds minder aantrekkelijk werd gedurende de jaren zeventig, is de afgelopen zes jaar met $3\frac{1}{2}\%$ qua aantrekkingskracht verbeterd;
- c De vernieuwing van het ondernemerschap.

In de jaren zeventig werd door de ondernemers te weinig ingespeeld op de mogelijkheden van de wereldmarkt. De laatste jaren valt een golf van verzelfstandiging van bedrijven te bespeuren. Deze bedrijven hebben zich - veelal uit nood - uit een concern losgemaakt. Hierdoor is een vernieuwd ondernemerschap ontstaan. Uit een onderzoek door de Nationale Investeringsbank naar een 100-tal van dergelijke bedrijven blijkt dat deze zich in

een aantal jaren zowel wat marktaandeel betreft als winstpositie aanmerkelijk hebben verbeterd. Als redenen voor dit verschijnsel worden aangevoerd de toegenomen flexibiliteit in de bedrijfsvoering en de verhoogde motivatie en inzet van de werknemers op alle niveaus.

Deze vernieuwing van het leiderschap heeft zich ook binnen grote ondernemingen voorgedaan als uitvloeisel van de doorgevoerde decentralisatie. Het effect van deze decentralisatie is te vergelijken met verzelfstandiging. Beide leiden tot een nieuw élan met betrekking tot de stijl van leidinggeven.

Concluderend kan worden gesteld dat het Nederlandse bedrijfsleven aan slagkracht en vitaliteit heeft gewonnen in de afgelopen jaren. Als het dan ook uit conjunctureel oogpunt juist zou zijn dat de overheid zijn bestedingen zou opvoeren teneinde zoals in het betoog als voorbeeld is gesteld de bouwsector te stimuleren dan zullen de effecten daarvan veel gunstiger zijn dan de statistische berekeningen op basis van cijfers uit de jaren zeventig doen geloven. Bij het economisch beleid moet dan ook rekening worden gehouden met de aanbodzijde. Deze aanbodzijde moet met behulp van indicatoren ten aanzien van onder meer slagkracht en vitaliteit worden gemeten. Voorts mag het economisch beleid niet louter en alleen op basis van macro-economische receptuur worden gevoerd.

4 Verslag van de voordracht van Prof. Dr. J. J. Klant

Prof. Dr. J. J. Klant, emeritus hoogleraar Staathuishoudkunde aan de Universiteit van Amsterdam, verzorgt de nabeschuiving van de voordrachten.

Uit het motto van de dag blijkt dat het de bedoeling was een twistgesprek uit te lokken over micro- versus macro-economie. Naar de mening van Klant is die opzet mislukt. En dat kan ook niet anders, omdat micro en macro elkaar aanvullen. Zij zijn niet tegen, *versus*, maar met, *cum*, elkaar. Het volgende voorbeeld kan dit illustreren. De economische kringloop is voor het eerst beschreven door François Quesnay in het midden van de 18e eeuw. Hij wilde daarmee de Franse natie de betekenis tonen van kapitalistische landbouw, namelijk van efficiënte, voor de markt werkende agrarische bedrijven waarin bij voorbeeld trekpaarden lagere kosten meebrachten dan ossen. Verder wilde hij door zijn kringloopenalyse een bijdrage leveren aan verbeteringen van het gebrekkige, onoverzichtelijke, inefficiënte en voor het bedrijfsleven ondragelijke belastingsysteem. Sedertdien zijn micro- en macro-economie aan elkaar vastgeklonken. De economische problemen kunnen alleen worden opgelost door zowel de micro- als de macro-economische aspecten ervan te onderzoeken. Daarom beveelt Klant de heren Driehuis en Van der Zwan aan weer eens gezamenlijk een artikel te schrijven.

In de 17e eeuw zag William Petty in dat de Koning van Engeland door de belastingheffing geld onttrekt aan het volk, dat hij door zijn bestedingen weer teruggeeft. Het onttrekken en teruggeven kan een versterking van de marktsector tot gevolg hebben, en kan daardoor de macht van Engeland

vergroten. De belastingen dienen te worden geheven bij degenen die minder hard werken en te worden besteed bij degenen die harder werken. De produktie zal door die herverdeling stijgen. Indien men van mening is dat de natuurlijke orde inhoudt dat produktie en distributie geheel door de markt dienen te worden geregeld, dan kunnen alle overheidsbestedingen die door de belastingheffing worden gefinancierd, worden beschouwd als vormen van herverdeling en, wanneer Petty's argumenten worden verworpen, zelfs als ongewenste vormen van herverdeling. Maar als de overheid wordt gezien als producent van goederen en diensten waaraan behoefte bestaat, zoals een goede infrastructuur, veiligheid, onderwijs en rechtvaardigheid, dan ontstaat hierdoor een andere zienswijze omtrent de natuurlijke orde. In dat licht gesteld is de samenstelling van de maatschappelijke voortbrenging en de verdeling van het inkomen het resultaat van twee tegelijk werkende systemen. In de westerse samenleving zijn dat het besluitmechanisme van de markt en dat van de parlementaire democratie. Het zijn nogal gebrekkige besluitmechanismen, maar betere zijn er niet. De toepassing van deze twee beslissystemen tegelijk gaat gepaard met vele moeilijkheden. Een oorzaak hiervan is het vaak inconsistente gedrag van de burgers. Zij treden enerzijds op als vragers en aanbieders op de markt en anderzijds als kiezers, leden van pressiegroepen en dergelijke waarbij zij tegenstrijdige wensen kunnen uiten. Micro-economen en ook bedrijfseconomen kunnen vaak aangeven wat de ongunstige effecten zijn van de bemoeizucht die ontstaat met een beroep op 'het algemeen belang'. Maar macro-economen, die in cirkels redeneren om recht te doen aan de kringloopgedachte, kunnen waarschuwen tegen onbedoelde effecten die het gevolg kunnen zijn van het wel eens rechtlijnig redeneren van de zuivere micro-economen.

Vervolgens wil Klant er de aandacht op vestigen, dat bij het beleid met meer dan met alleen maar met bedrijfseconomie en macro-economie rekening moet worden gehouden. Met tevredenheid stelt Klant vast dat in het betoog van Van der Zwan nadruk is gelegd op het sociaal-psychologische element. Van der Zwan blijkt daarom een typische Keynesiaan te zijn. Uit de voordracht van Driehuis komen Lerneriaanse opvattingen naar voren. In zeer vereenvoudigde vorm komt het Keynesiaanse recept erop neer dat het overheidstekort moet stijgen als de bedrijfsinvesteringen dalen (en omgekeerd). Dat is het beginsel van de functionele financiering. Echter, over dit recept treft men in *The general theory of employment, interest and money* niets aan. Wat heden wordt aangeduid als Keynesiaans beleid is niet door hem ontwikkeld. A. P. Lerner is de eerste die, acht jaar na het verschijnen van de *General Theory*, de theorie van de functionele financiering heeft beschreven. Toen Keynes hiervan hoorde noemde hij het 'humbug', zwendel. Daarna erkende hij echter dat de functionele financiering logischerwijze past in zijn theorie, als die ten minste wordt opgevat als een mechanisch werkend systeem. Lerner noemde de terughoudendheid van Keynes om de uiterste consequentie van zijn theorie te trekken de 'bedeesdheid' van Keynes. Anderen kenden hem echter als arrogant en agressief. Lerner's beoordeling van het karakter van Keynes kan echter het gevolg zijn geweest van een verschillende opvatting omtrent de aard van de economie.

De economische wetenschap beschrijft volgens Keynes geen mechanische stabiele structuur. De economie is een '*moral science*', een vorm van moraalfilosofie van de gedragingen en de motieven van de mens. De toepassingen mogen nooit mechanisch zijn. De toepassing is voor hem een kunst, een vaardigheid om diagnoses te stellen voor concrete situaties, die worden beheerst door veel meer factoren dan die in de micro- en macro-economische theorie worden beschreven. De sociaal-psychologische factoren, het vertrouwen van het bedrijfsleven en de stemming bij het publiek spelen bij Keynes een belangrijke rol. Hij zag niets in de beleidsconclusies van zijn eigen theorie wanneer de politieke voorwaarden ervoor niet waren vervuld. Keynes was van mening dat het *laissez-faire* voorbij was. Niettemin was hij van mening dat zoveel mogelijk aan de markt moet worden overgelaten. Overheidsbemoeïing diende volgens Keynes '*... not to defeat but to implement the wisdom of Adam Smith*'. In een dergelijke visie past geen tweekamp micro versus macro. Misschien past hier wel een strijd van Keynes versus de Keynesianen. De adviezen van Keynes voor concreet beleid waren altijd voorzichtig geformuleerd en afhankelijk van omstandigheden, die in zijn theorie niet anders dan in algemene zin waren weergegeven.

De houding van Keynes maakt ons erop attent, dat ook wanneer de zaken tussen macro-, micro- en bedrijfseconomie harmonieus zouden zijn geregeld, wij er nog niet zijn. Het ontwerpen van economische theorieën is riskant. Het toepassen ervan is nog riskanter. Er worden onherroepelijk fouten gemaakt. Deze kunnen het gevolg zijn van een gebrek aan macro-economisch redeneren of van een tekort aan beschouwing van de micro-economische effecten. Ook kan de neiging om het economisch gebeuren te zien als het werken van een mechanisme hieraan bijdragen. Daarom is, volgens Klant, in de economie zowel het maken van theorieën als het toepassen ervan door het ontwerpen van economische politiek, een kunst.